

Aristoteles – Ethica Nicomachea – boek II – deugd

Versie 5 mei 2025

Zijn je besluiten goed? Kloppen ze? Deugen ze? De vraag start al met goed te beschrijven wat je jezelf afvraagt. En waarom je dat jezelf afvraagt. Want voor een egoïst is of haar of zijn besluiten goed zijn, makkelijk te beantwoorden, de enige vraag die de persoon maar hoeft te stellen is 'Is het besluit genomen zodat ik er iets aan heb?' Voor mensen die wat minder egoïstisch zijn is het vraagstuk moeilijker.

Dus twee kanten denk ik dan: enerzijds de reden waarom je jezelf afvraagt of een besluit goed is. Waarom wil je dat weten? En de tweede kant is welke logica je gebruikt om te weten of als je besluit dat dan in een logica zit die een beetje zinvol is. Of logisch is? En omdat je besluiten neemt niet in isolatie moet die zin zijn 'of die logisch is voor andere mensen ook'.

Dus: Waarom wil je dat een besluit goed is? Daarover een andere keer.

Wanneer is een besluit goed? Daarover dit stuk.

Waarbij we om het even gemakkelijk te maken we uitsluitend naar een oud boek kijken en een deel daarvan, boek II van Aristoteles' Ethica Nicomachea. Let op, er zijn nog tig andere manieren naar goede besluitvorming te kijken en veel meer mensen dan ik hebben er over geschreven.

Wat is de logisch opbouw van de redenering?

Wat is een goed besluit? Een goed besluit is er één dat leidt tot juist handelen in een concrete situatie.

Wat heb je dan nodig dat te kunnen? Om dat te kunnen doen, moet je gevormd zijn door deugden zoals moed, rechtvaardigheid, matigheid en vooral praktische wijsheid.

Je bent emotie, dat gaat niet echt helpen een goed besluit te nemen. Je hebt ook een grondhouding een ingesteldheid op het moment van een besluit nemen. Dat is ook geen goed raadgever zegt Aristoteles. Wat dan wel? Oefenen een 'deugd' te hebben.

Wat heb ik er aan 'deugden' te hebben? Deugd helpt het midden vinden. Veel situaties vragen geen zwart-witbesluit, maar een afweging van wat in die context gepast is. Deugd helpt je het juiste midden te vinden tussen twee uitersten (bijv. tussen roekeloosheid en lafheid, tussen hardvochtigheid en toegeeflijkheid).

RR: het midden vinden..... oer saai.... Maar wel verstandig soms/vaak/altijd...

En is zo een deugd eenmaal geleerd af? Nee. Besluiten die goed zijn hebben een relatie met de context op dat moment. Goede besluiten vereisen niet alleen kennis maar ook moreel inzicht: het vermogen om te zien wat hier en nu gepast is. En dat vermogen ontwikkel je alleen door ervaring, oefening en het cultiveren van deugden.

En hoe kan ik dat worden, dat een ‘goede besluitneemster zijn?’ Het karakter van de beslisser doet ertoe. Aristoteles benadrukt dat niet elk mens in staat is om een goed besluit te nemen. Het karakter van de beslisser doet ertoe. En dat vraagt oefening. Iemand die gevormd is in de deugd heeft het juiste verlangen, het juiste beoordelingsvermogen én de juiste gewoonte om goed te besluiten.

Eind conclusie (van Aristoteles): Goede besluiten komen voort uit een deugdzaam karakter. Deugd zorgt ervoor dat je het juiste wilt, het juiste ziet en het juiste doet – op het juiste moment, op de juiste manier.

Daarna bespreekt hij uitgebreid wat hij bedoelt met deugd en hoe die ontstaat. Hier zijn de belangrijkste ideeën uit dat boek samengevat:

3. Deugd heeft te maken met genot en pijn: moreel juist gedrag bestaat uit een juiste houding tegenover genot en pijn

1. Het genot of de pijn waarmee onze handelingen gepaard gaan, moeten we als een teken van onze dispositie beschouwen. Wie zich namelijk van lichamelijke genietingen onthoudt en dat juist prettig vindt, is gematigd, maar als iemand zich aan die onthouding ergert, is hij losbandig. Wie angst-aanjagende dingen verduurt en dat prettig vindt, of althans niet pijnlijk, is dapper, maar wie dat wel pijnlijk vindt, is laf. Deugd heeft namelijk te maken met genietingen en pijnen, want het is genot dat ons slechte dingen doet verrichten en het is pijn die maakt dat wij ons onthouden van wat moreel juist is.

Deugd is een gewoonte, geen aangeboren eigenschap. Aristoteles stelt dat morele deugden (zoals moed, matigheid, rechtvaardigheid) niet van nature in ons zitten, maar dat we ze verwerven door oefening. Net zoals je een vaardigheid leert door herhaling (zoals muziek spelen of sporten), zo leer je ook deugdzaam handelen door het herhaaldelijk doen van juiste daden. Komt dat even goed uit, we zijn aan het leren, dan mag je fouten maken, dus de gewoonte gaan we verder oefenen.

Deugd als middenweg (mesotès) Een centrale gedachte is dat deugd een midden is tussen twee extremen. Neem als woord ‘moed’. Moed is het midden tussen lafheid (te weinig moed) en overmoed (te veel). Matigheid is het midden tussen losbandigheid en ongevoeligheid.

Dit midden is niet een vast punt dat altijd daar zit. Het is afhankelijk van de situatie en de persoon: het juiste handelen hangt af van wie je bent, in welke context je bent, enzovoort.

Het juiste midden vinden vraagt inzicht en oefening. Deugdzaam zijn is niet simpelweg iets ‘gemiddelds’ doen. Het vraagt praktische wijsheid (phronèsis) om in elke situatie het juiste midden te vinden. Dat leer je door ervaring en morele opvoeding.

Doel van de deugd: eudaimonia (geluk, floreren). Deugdzaam handelen is voor Aristoteles niet zomaar goed gedrag, maar draagt bij aan het goede leven: het bereiken van eudaimonia, wat je kunt vertalen als geluk, bloei of welzijn.

Aristoteles geeft in *Ethica Nicomachea*, boek II, hoofdstuk 6 (1106b36–1107a2), een beroemde en precieze definitie van de morele deugd:

“De deugd is een habitus (hexis) die in staat stelt tot het kiezen van het midden, zoals dat door het verstand wordt bepaald, namelijk door dat verstand dat het midden weet te bepalen en dat bezit wordt door de wijze.”

In meer begrijpelijke taal:

Deugd is een duurzame karaktereigenschap (gewoonte) waarbij iemand geneigd is om in situaties het juiste midden te kiezen tussen twee extremen (te veel en te weinig), en dat juiste midden wordt bepaald door verstandige overweging, zoals een wijze persoon dat zou doen.

Belangrijke elementen in deze definitie:

- Habitus (hexis): een verworven vaste houding of gewoonte, niet iets aangeborens.
- Kiezen: deugd vereist bewuste keuzes, geen automatische reacties.
- Het midden: het juiste punt tussen twee ondeugden (bv. moed tussen lafheid en roekeloosheid).
- Verstandige bepaling: het midden is niet zomaar gemiddeld, maar wordt bepaald door redelijkheid en wijs inzicht (phronèsis).
- De wijze: als maatstaf geldt hoe een werkelijk wijze (deugdzame) persoon zou handelen.

Toepassing – Een voorbeeld – Wel of niet Alco drinken?

4. Aangezien het nu bijzonder moeilijk is het midden te treffen, moeten we de op een na beste manier van varen kiezen, zoals men zegt,³⁵ en het geringste van de kwaden nemen; en de beste manier om dit te doen is de manier die we beschrijven. We moeten bekijken waartoe we ook zelf geneigd zijn, want verschillende mensen zijn van nature tot verschillende dingen geneigd. En waartoe we geneigd zijn kunnen we opmaken uit het genot en de pijn die zich aan ons voordoen. 5. We moeten onszelf hiervan losrukken en de tegengestelde richting inslaan, want door grote afstand te nemen van verkeerd gedrag zullen we het midden bereiken; en dit is precies wat de mensen doen die kromgetrokken hout rechtbuigen.³⁶ 6. In iedere situatie moeten we ons het meest hoeden voor wat aangenaam is en voor genot, want dat beoordelen we niet onpartijdig. We moeten op genot precies zo reageren als de ouderen onder het Trojaanse volk op Helena reageerden, en bij iedere gelegenheid moeten we hun woorden herhalen.³⁷ Wanneer we ons namelijk op die manier van genot ontdoen, zullen we minder gauw fouten maken. 7. Kortom, dit zijn de handelingen die ons het best in staat stellen het midden te treffen. Maar dit is ongetwijfeld lastig, vooral in individuele gevallen. Het is immers niet makkelijk te bepalen op welke manier men boos moet zijn, op wie, naar aanleiding van wat voor soort dingen, en hoe lang: ook wij prijzen soms de mensen die tekortschieten en noemen hen mild, maar bij andere gelegenheden prijzen we de mensen die boos worden, en noemen hen mannelijk.

Dit is de tekst zoals je die kan vinden op bladzijde 115.

Stap 1: De context?

Je bent op een vrijdagavond onder vrienden. Alcohol is beschikbaar. De vraag is: wat is matigheid hier?

Stap 2: Wat zijn de twee extremen?

Volgens Aristoteles is deugd het midden tussen twee uitersten:

- Te veel (overdaad): je drinkt te veel, verliest controle, zegt of doet dingen waar je later spijt van hebt.
- Te weinig (ongevoeligheid): je weigert elk drankje, niet vanwege een overtuiging maar uit starheid of angst, en je mist het sociale aspect totaal.

Stap 3: Wat is het juiste midden?

Matigheid ligt tussen deze twee:

- Je drinkt bewust een of twee glazen, geniet ervan, en blijft helder.
- Je houdt rekening met je lichaam, je gezelschap en je grenzen.
- Je laat het plezier toe, maar bewaart evenwicht en zelfbeheersing.

Stap 4: Wat zegt het verstand?

Een wijze persoon zou zich afvragen:

- Hoeveel kan ik drinken zonder mezelf of anderen te schaden?
- Wat is passend in deze situatie?
- Wat draagt bij aan het goede leven (eudaimonia) – nu én morgen?

Conclusie:

Matigheid bij alcohol op vrijdagavond betekent: je kiest er bewust voor om te drinken op een manier die plezierig én beheerst is, passend bij jou en de situatie. Je handelt niet uit impuls, maar uit inzicht en oefening.

Casus:

Een medewerker werkt al 20 jaar loyaal bij een accountantskantoor, maar is onvoldoende meegegaan in de digitale transitie. De organisatie moet verder, en jij als verantwoordelijke overweegt ontslag.

Toepassing van Aristoteles' deugdedthiek:

1. Welke deugd is hier in het spel?

Voor de leidinggevende of beslisser gaat het om deugd zoals:

- Rechtvaardigheid: mensen behandelen naar wat hen toekomt.
- Wijsheid (phronèsis): een situatie oordelen op het geheel.
- Matigheid en compassie: omgaan met emoties, loyaliteit en menselijke waarden.

2. Wat zijn de twee extremen?

- Te hard (onbarmhartig): Je ontslaat de medewerker snel, zonder erkenning van zijn inzet of zorg voor een overgang.
- Te zacht (sentimenteel): Je houdt hem aan ondanks duidelijke mismatches, uit schuldgevoel of loyaliteit, ten koste van de organisatie.

3. Wat is het midden?

Het deugdzame midden zou zijn:

- Je erkent zijn jarenlange inzet en waarde.
- Je onderzoekt eerlijk of bijscholing of herplaatsing binnen de organisatie nog haalbaar is.
- Als ontslag onvermijdelijk is, begeleid je dat proces zorgvuldig en menselijk, met ondersteuning, eerlijke communicatie en respect.

4. Wat zou een wijze doen?

Een wijze zou:

- Het morele ongemak onder ogen zien.
- Niet alleen focussen op het zakelijke belang, maar ook op menselijke waardigheid.

- Een beslissing nemen die recht doet aan zowel de toekomst van de organisatie als de verdienste van het verleden van de medewerker.

Kort gezegd: In Aristotelische termen betekent deugdzaam handelen hier een rechtvaardig en wijs evenwicht vinden tussen loyaliteit aan het verleden en verantwoordelijkheid voor de toekomst, en handelen met maat, zorg en redelijkheid.

Oefening van een Moreel beraad via de Dilemma methode

Casus digitale achterstand en ontslag

Stap 1. Lees de reader van GOB rond Aristoteles en zijn visie op Deugden.

Doel nu samen onderzoeken wat in deze casus een deugdzame keuze zou zijn, niet direct een oplossing vinden.

Stap 2. Casus. Lees onderstaand.

‘Jan werkt al 20 jaar bij een accountantskantoor. Hij is loyaal, vriendelijk, nauwkeurig, maar heeft moeite met digitale systemen. Ondanks begeleiding blijft hij achter. Het kantoor moet digitaliseren en de organisatie kan het zich niet meer veroorloven om functies te behouden die niet mee kunnen. Jij bent zijn leidinggevende.’

Stap 3. Maak een morele vraag.

Stel samen de morele vraag vast, bijvoorbeeld:

‘Moet ik Jan ontslaan, of toch proberen hem te behouden ondanks zijn tekortschietende digitale vaardigheden?’

Stap 4. Formuleer een dilemma.

Maak een zin met het kern-dilemma. Bijvoorbeeld:

Kies ik voor [optie A: ontslag met alle gevolgen], of voor [optie B: behoud met risico's voor organisatie]?

Bijvoorbeeld:

- A: Ik ontsla Jan – ik kies voor de toekomst van de organisatie.
- B: Ik behoud Jan – ik kies voor loyaliteit en rechtvaardigheid jegens zijn inzet.

Stap 5. Verkenning van waarden, deugden en betrokkenen.

Bespreek met mekaar of met jezelf:

- Wie zijn er betrokken?
- Welke waarden en deugden spelen hier mee? (Bijv. rechtvaardigheid, loyaliteit, verantwoordelijkheid, mildheid, wijsheid)
- Wat zijn de gevolgen van elk alternatief?

Stap 6. Deugden als leidraad voor een besluit

Denk nu na: wat zou een wijze, deugdzame leider doen?

- Wat is het midden tussen hardheid en toegeeflijkheid?
- Wat vraagt deze situatie aan moed, matigheid, rechtvaardigheid?

Stap 7. Persoonlijk oordeel (als er nog tijd is)

Iedere deelnemer formuleert een korte persoonlijke keuze met motief: wat zou jij doen en waarom?

Stap 8. Reflectie (doe dit voor jezelf)

Bespreek en schrijf op:

- Hoe beïnvloedt deze manier van denken (met deugden als leidraad) je kijk op de situatie?
- Wat neem je hiervan mee in je eigen werk of denken?